

Brevborgen vid Vasagatan

STAFFAN NILSSON, *Fil.dr i konvetenskap, byggnadsantikvarie*

**Som en massiv borg i sandsten och tegel ligger
Centralposthuset vid Vasagatan i Stockholm. Arkitekten
Ferdinand Bobergs skapelse som stod färdig vid förra sekelskiftet
förvärvades förra sommaren av Statens fastighetsverk och ska nu
renoveras och byggas om för regeringskansliet.**

DET SVENSKA postväsendet organiserades 1636 av drottning Kristinas förmyndarregering, som leddes av den dynamiske Axel Oxenstierna. Den förste 'generalpostdirektören' var tysken Andreas Wechel, som dock avled redan året efter sin utnämning. Hans änka tog då över verksamheten. Men 1643 tillträdde postdynastin Beijer, som i mer än 50 år skulle inneha ämbetet – den längsta tiden skött som en inkomstbringande entreprenad. År 1698 inrättades dock överpostdirektörsämbetet och en kronans ämbetsman, överpostdirektör Samuel Åkerhielm, tog över ledningen av det svenska postväsendet.

Det första 'huvudpostkontoret' inrymdes i det gamla Riddarhuset, som låg vid Svartmangatan på Tyska kyrkans nuvarande tomt. När den tyskfödde Johan Beijer tog över verksamheten flyttade posten till hans två hus i Storkyrkobrinken. Husen byggdes under 1600-talets senare del samman till ett – Storkyrkobrinken 4. Det ägs sedan 1918 av staten

och förvaltas i dag av Statens fastighetsverk.

Åren 1703–18 var posten inrymd i överpostdirektör Schmedemans hus i hörnet av Lejonstedts gränd och Stora Nygatan. Men 1719 flyttade generalpostkontoret till det södra av de två husen i kvarteret Penelope, vid Lilla Nygatan, i Gamla stan. Följande år övertog kronan fastigheten och 1792 blev staten ägare till hela kvarteret.

På 1820-talet byggdes kvarteret om totalt, efter ritningar av den utomordentligt flitige arkitekten Fredrik Blom. Det fick då sitt nuvarande utseende, med den kolonnprydda huvudentrén vid Lilla Nygatan.

FRÅN NYGATAN TILL KLARA

Huset vid Lilla Nygatan, som nu inrymmer Postmuseum, var inte dimensionerat för de ökade postmängder som bland annat ångbåtstrafik och järnväg medförde. På 1850-talet var trångboddheten prekär och posten började umgås med planer på

**”Arbetarpojken från Falun
blev furstars och finansmatadorers
gunstling”**

att bygga ett helt nytt hus. Det skulle dock dröja till 1869 innan man kom till ett avgörande och inköpte en tomt vid Rödbodtorget, nära Tegelbacken. Det var beslutet att dra järnvägen på en sammanbindningsbana genom centrala Stockholm som avgjorde lokaliseringen.

År 1871 kom järnvägen till Klara och Centralstationen öppnades. Samma år började man uppföra det nya posthuset efter ritningar av Albert Törnqvist.

När det nya huvudpostkontoret vid Rödbodtorget, ett stenkast från Centralen, stod färdigt för inflyttning 1875 var det väl tilltaget. Men under slutet av 1800-talet inträffade en postrevolution med våldsamt ökande postmängder – en väldig vykortsvåg och den uppblomstrande postorderverksamheten var några av orsakerna. Det visade sig att det tämligen nya huset inte räckte till längre och redan 1896 beslöt man att uppföra ännu ett helt nytt huvudpostkontor.

Det var givet att det nya posthuset också skulle ligga centralt och i närheten av järnvägen. Man fastnade därför för östra delen av dåvarande kvarteret Riddaren, som begränsades av Vasagatan, Bryggargatan, Klara Norra Kyrkogata och Mäster Samuelsgatan, där samtliga fastigheter inköptes. Kvarternamnet Riddaren finns inte längre på Norrmalm, utan posthustomten tillhör numera kvarteret Blåmannen.

När Centralstationen öppnades började Vasagatan, eller Clara Strandgata som den hette före 1885, att förvandlas till en

modern storstadsgata. Det ståtliga Hôtel Continental invigdes 1881 och Centraltryckeriets tegelpalats stod färdigt redan 1874. Men ännu en tid fanns det byggnader från en stillsammare epok kvar vid gatan – som i kvarteret Riddaren.

Den västra delen av kvarteret var mycket sparsamt bebyggd, egentligen bara med huset Mäster Samuelsgatan 56 och ett gårdshus – resten var trädgård. Kvarteret upptogs i övrigt av Stockholms ridhusförenings manege och av äldre bostadshus.

Arkitekten F. G. A. Dahl, som var intendent i Överintendentsämbetet och postverkets sakkunnige i byggnadsfrågor, fick Poststyrelsens uppdrag att under sommaren 1896 studera moderna posthus i Tyskland och Belgien. Utifrån erfarenheterna av studieresan gjorde han sedan förslag till planer för det nya posthuset, som skulle uppta två tredjedelar av kvarteret.

I november 1897 inbjöds fem svenska arkitekter – nämligen Carl Möller, Ludvig Petersson, Ernst Stenhammar, Eugen Thorburn och Ferdinand Boberg – till en tävling om fasader till de planer som Dahl redan hade utarbetat. Tävligen vanns av Boberg.

BOB

Arbetspojken från Falun blev furstars och finansmatadorers gunstling. Ferdinand Boberg, eller Bob som han kom att kallas av vännerna, föddes i kopparstan 1860. Pappan var stigare – en slags för-

man eller verkmästare, i den tusenåriga gruvan. Efter studentexamen i Falun studerade Ferdinand Boberg vid Tekniska högskolan åren 1878–82 och vid Konstakademiens arkitekturskola 1882–84. Där belönades han med Kungliga medaljen för sitt examensarbete – *Hamnbyggnader för en större sjöstad*. Efter akademien gjorde han en studieresa som förde honom till Frankrike och Italien.

Han gifte sig 1888 med Anna Scholander, dotter till Fredrik Vilhelm Scholander – professor vid Konstakademiens arkitekturskola och en av sin tids ledande arkitekter.

Boberg slog tidigt igenom som arkitekt och hade stor framgång i unga år. Hans karriär blev dock jämförelsevis kort och upphörde i praktiken redan 1915. Men produktionen under de verksamma åren var imponerande.

Genombrottet var brandstationen i Gävle, som uppfördes 1890.

I brandstationen syns tydliga drag av den amerikanske arkitekten Henry Hobson Richardsons formspråk. Under det slutande 1800-talet vaknade intresset för den amerikanska arkitekturen i Europa. Det var inte minst den stora utställningen i Chicago 1893, som ställde den transatlantiska byggnadskonsten i rampljuset. Ett tjugotal svenska arkitekter, bland dem Boberg, reste över med anledning av utställningen. Flera av dem hade också ambitioner att skaffa praktik vid något amerikanskt arkitektkontor och Boberg ska enligt uppgift ha praktiserat ett par må-

Posthuset vid Lilla Nygatan 6 rymmer i dag Postmuseet. Litografi från 1840-talet av Ferdinand Tollin.

T.v. Ferdinand Bobergs tävlingsförslag från 1898.

Kvarteret Riddaren med hörnhuset Vasagatan-Mäster Samuelsgatan 1895. Jämför vyn på sidan 23.

nader hos Adler & Sullivan i Chicago, det amerikanska kontor som då representerade det radikala och nyskapande i amerikansk arkitektur.

En viktig del av Bobergs verksamhet var kommunaltekniska anläggningar. Framförallt i Stockholm ritade han en mängd byggnader för stadens tekniska verk, däribland det stora Värtagasverket.

Boberg var också sin tids främste svenske utställningsarkitekt, med utställningarna i Stockholm 1897 och 1909 och Baltiska utställningen i Malmö 1914, som magni opera.

På Stockholmsutställningen 1897 drev han för övrigt Sagogrottan i egen regi. Den var ett mer tivolimässigt inslag i det i övrigt så utilistiska och folkbildande evenemanget. Grottan var en dröm av gips och stanniol där man färdades i båtar som vrickades fram av dalkullor genom fantasirum inspirerade av Blå grottan på Capri. Sagogrottan blev en utmärkt affär för Boberg som utställningsåret höjde sina inkomster till 30 000 kronor jämfört med 10 000 året innan; en stor del av detta föll på grottans konto.

Samtidigt med posthuset uppfördes ett av Bobergs mest kända verk, nämligen Rosenbad. Ett par år senare blev två andra välkända byggnader – prins Eugens Waldemarsudde och Thielska galleriet – färdiga.

Bobergs sista stora uppdrag blev Josef Sachs köpmannadröm – Det Stora Varuhuset. Nordiska kompaniet, vid Hamngatan i Stockholm, öppnades i september

1915 efter en rekordkort byggnadstid – mindre än två år och då är de omfattande rivningsarbetena inräknade. Det saknade motstycke i Norden och byggdes sedan Ferdinand Boberg tillsammans med byggherren Sachs och vice vd:n Tore Grönwall på hösten 1912 gjort en studieresa till USA. Byggnadsentreprenör var för övrigt det unga byggnadsföretaget Kreuger & Toll, som tack vare att man arbetade efter de produktionsmetoder Ivar Kreuger lärt sig under sin tid i USA kunde få sina projekt färdiga på väsentligt kortare tider än man var van vid i Sverige.

«UTLÖSA NÅGON LÄMPLIG MASSA UR BYGGNADEN»

Det centrala gestaltungsproblem Boberg hade att lösa var konsekvenserna av posthusets inplacering i stadsrummet. En monumentalbyggnad av detta slag borde, i stället för att klämmas in bland ordinära stenstadshus, ligga vid en öppen plats eller i fonden av en gata för att komma till sin rätt. När detta nu inte gick valde Boberg i stället att framhäva posthuset genom att «utlösa någon lämplig massa ur byggnaden och låta den gå mer eller mindre till väders», som han uttryckte saken. Innebörden var att huvudvestibulen utvecklades uppåt till ett kraftigt mittparti eller torn, som skulle lyfta fram byggnaden ur den banala omgivningen. Otvivelaktigt lyckades Boberg i sitt uppsåt – posthuset dominerar genom sin höjdverkan Vasagatans canyon.

I fonden av Vasagatan, vid Norra Ban-

torget, ritade Boberg några år före posthuset det Carlbergiska huset – nuvarande 'LO-borgen'. Detta ursprungligen exklusiva hyreshus med sina dubbeltorn utgör Vasagatans monumentala avslutning i norr.

I juni 1898 påbörjades rivningen av de äldre husen på byggnadsplatsen i kvarteret Riddaren.

Följande år anförtroddes ansvaret för byggnadsarbetet åt en byggnadskommitté som bestod av Dahl, Boberg och Generalpoststyrelsens föredragande i byggnadsärenden, Henning Biörklund.

Ett särskilt ritkontor organiserades med 30 anställda. Det leddes åren 1898–1901 av den unge arkitekten Torben Grut, som ett decennium senare skulle säkra sin plats i den svenska arkitekturhistorien med Stockholms stadion.

Enligt byggnadsplanen skulle schaktning- och grundläggningsarbeten utföras under 1899, stomme och yttertak uppföras 1900–01 medan den övre delen av tornet, mellanbjälklag och valv samt övriga invändiga arbeten skulle utföras under 1902. Grundläggningen och källarmurarna utfördes av Skånska cementgjuteriet, medan själva husbyggnaden anförtroddes åt byggmästaren Frans Albert Andersson.

Socklarna utfördes i rödaktig granit från Vätö i Roslagen, medan de stora naturstenspartierna i gatufasaderna består av Övedsklosters sandsten. Till gatufasaderna tog Höganäs Stenkolsaktiebolag fram ett speciellt brunrött tegel, medan

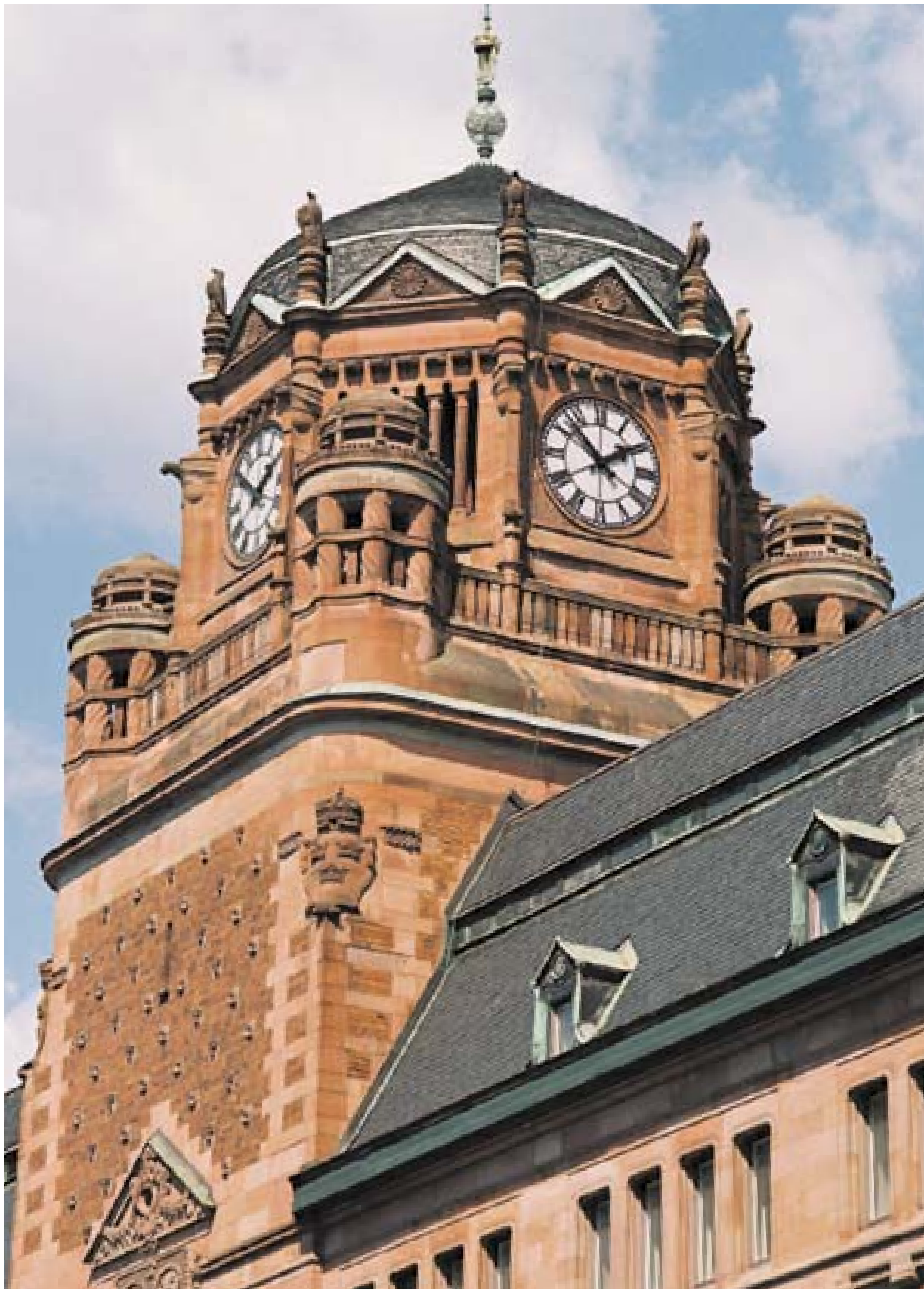

I fasadens växtornamentik finns insmugna smådjur tillsammans med Kungliga Generalpoststyrelsens monogram och symboler för postväsendet.

T.v. I entrévalvets sandstensornamentik flyger brevduror över stadens byggnader in mot centralpostkontoret.

Carl Wilhelmssons stora fondmålning i centralposthallen visar en somardag på Skeppsbron med ett myller av människor. Målningen kom på plats 1907 efter en donation av Eva Bonnier.

gårdsfasaderna kläddes med tegel som sorterats ut ur den stora tegelleveransen till byggnadsstommen. Det sistnämnda teglet levererades för övrigt av Hillevikens tegelbruk på Ekerö och Haga bruk utanför Enköping.

För gårdarnas naturstensdetaljer användes ölandskalksten. Taken täcktes med skiffer.

Det nya huset innehöll lokaler för Generalpoststyrelsen med frimärkstryckeri, Stockholms centralpostkontor som disponerade bottenvåningen, postinspektionerna i mellersta och östra postinspektionsdistrikten samt Postsparbanken.

I exteriörgestaltningen, som ju var det egentliga uppdraget, fick Boberg utlopp för sin talang för ytans dekoration. Kring huvudentrén är ornamentiken särskilt rik. I själva entrévalvet bär sandstensgirlander upp riksvapnet och i sidstyckena flyger brevduvorna, över stadens byggnader, in mot centralpostkontoret. Växtornamentiken finns överallt i dekorationen, bland annat som en tallkvistbård med insmugna smådjur, utmed fasadens nedre del. Slutstenarna i de stora bottenvåningsfönstren i huvudpartiet bär de postförande ländernas vapen och över entréerna i hörntornen syns Generalpoststyrelsens namnchiffer. Men allt detta är ändå bara en liten del av den frikostiga ornamentiken, som höggs efter gipsmodeller utförda av modellören Axel Bruce efter Bobergs ritningar.

Invändigt koncentrerades de gestaltande och dekorativa mödorna till vestibulen, centralhallen och Generalpoststyrelsens sammanträdesrum.

Den femskeppiga centralhallens kryssvälvda mittparti, som också är allmänhetens utrymme, når två våningars höjd och har överljus från gården. På tre sidor omges rummet av arkader, i vilka de ursprungliga expeditionsdiskarna av ek var infogade. Arkadernas pelare är av kolmårdsmarmor, och ursprungligen hade man tänkt sig att hallens väggar skulle kläs med natursten, men det ställde sig för dyrt. Väggar och valv putsades i stället och ornerades med postemblem, nations-, stads- och landskapsvapen och de omhuldade tallbarr/tallkottsbårderna. Dekorationsmålningarna utfördes efter Bobergs ritningar av målarmästare J. Martin Eklunds verkstad. Den stora fondmålningen av Carl Wilhelmsson tillkom först 1907 efter en donation av Eva Bonnier. Den skildrar ett parti av Skeppsbron en sommardag med ett myller av människor i verksamhet. Fonden domineras av en av Södra Sverigebolagets ångare och ett av Postverkets ekipage som hämtar eller lämnar ångbåtspost.

I övrigt var interiörerna enkla, för att inte säga torftiga – men så var också sparsamhet med allmänna medel en av ledstjärnorna vid bygget. Sedan verksamheterna hade flyttat in invigdes posthuset högtidligen den 27 oktober 1903 av Oscar II – invigningarnas och jubelfesternas krönte konung. Torben Grut kommenterade posthuset mycket positivt i *Arkitektur* 1903. Men

instuckna mellan de översvallande lovorden finns nålstick som förebådar den skoningslösa kritik som ett knappt decennium senare skulle drabba Boberg för hans aldrig förverkligade projekt till Nobelstiftelsens hus – en mäktig skapelse som skulle resa sig i Nobelparken. I den negativa kritiken tog Grut fasta på fasaddekorationen, som han ansåg kunde varit «mera storvulen och monumental». Han fann den också «kanke mera modellerad i lera än huggen i sandsten» och dessutom för naturalistisk – «'Nationella' motiv äro icke nog att göra nationell konst, och stiliserade palmkvistar och sydfrukter kunna vara mera svenska än tallkottar au naturel.»

Det var det lekfulla, capriciösa, ja rent av tillfälliga som var Bobergs styrka och signum – han var ju inte för inte den ledande utställningsarkitekten i landet – och därför ter sig kritiken orättvis. Men en ny tid var i antågande, där nittioalets och sekelskiftets arkitektoniska festivitas skulle få vika för kraven på större tyngd och allvar i byggnadskonsten.

En direkt följd av posthuset vid Vasagatan var för övrigt att Boberg, utan tävlan, fick uppdraget att rita centralposthuset i Malmö som byggdes åren 1900-1906.

AMERIKANSKA POSTFACK

Det var ett i högsta grad modernt hus som Postverket tog i besittning.

Elektrisk belysning installerades överallt och 2 322 glödlampor samt 54 båg-

Första klassens lunchrum på andra våningen år 1917.

T.v. Fasaderna är utförda i sandsten från Övedskloster och ett speciellt framtaget brunrött tegel från Höganäs. Tornuret från G. W. Linderoth var försett med en belysning av tolv glödlampor som tändes och släcktes automatiskt.

En bild från hösten 1960 har påpassligt fångat Centralposthusets hela fasad mot Mäster Samuelsgatan i samband med rivningen av grannkvarteret. Tillbyggnaden mot Klara Norra Kyrkogata från 1915 är utförd i enklare tegel men även den signerad Ferdinand Boberg.

lampor svarade för att det blev ljus inne och ute.

Även för det sanitära var det väl försörjt, bland annat genom 73 stycken tvättställ med stjälpfat av porslin och marmorskiva, samt 58 stycken fristående vattenklosetter av märket Diadem med sitsar av massiv polerad mahogny och invändigt emaljerade spolcisterner av gjutjärn.

Fem varuhissar, tre elektriska och två för handkraft, levererade av Graham Brothers i Stockholm, underlättade de vertikala transporterna.

En särskild möda lades ned på att välja ur. Till slut beslöt man sig för ett vanligt tornur från den kända Stockholmsfirman G. W. Linderoth och för en anordning från Aktiebolaget Svensk Normaltid som gick ut på att de olika klockorna i huset justerades på elektrisk väg från bolagets centralur vid Klarabergsgatan. Detta stod i sin tur, på likaledes elektrisk väg, i förbindelse med Stockholms observatorium. Tornurets belysning bestod av tolv glödlampor, som tändes och släcktes automatiskt av en apparat som var kopplad till urverket.

En annan nymodighet i posthuset var de 'amerikanska postfacken' som ställdes upp till höger i vestibulen, mitt emot telegrafexpeditionen. De var helt enkelt de första postboxarna i landet, men till en början togs de emot med stor skepsis av de presumtiva kunderna.

UPPFINNINGAR PÅ VINDEN

Under sin hundraåriga tillvaro har posthuset, vid upprepade tillfällen, byggts om och till.

Redan under projekteringen av det nya posthuset hade det visat sig att den ursprungligen planerade ytan var otillräcklig, och de nödvändiga utvidgningarna inleddes 1913 med att en del av vinden inreddes.

Den första mars 1914 öppnade Postverket en mekanisk verkstad i de nyinredda lokalerna. Chef var Ernst Nyberg, 'Postverkets egen uppfinnare', och under hans tid utvecklades bland annat frimärksautomaten, brevstämpningsmaskinen och den elektriska brevhissen. Här tillverkades också den klassiska svenska brevlådan, formgiven av Ragnar Östberg.

Redan från början var det tänkt att hela kvarteret så småningom skulle bebyggas för posten, och 1915 påbörjades en tillbyggnad som tog den återstående tredjedelen av kvarteret i anspråk och samtidigt gjordes betydande förändringar i det gamla huset. Huvudarkitekt var den här gången Victor Bodin, men fasadritningarna till det nya huset signerades även av Ferdinand Boberg. Tillbyggnaden ansluter i utformning och material till det äldre husets enklare delar.

I slutet av 1920-talet moderniserades och omdisponerades den stora posthallen, som fick nya diskar och armaturer.

I mitten av 1950-talet renoverades och omdisponerades posthallen på nytt, efter ritningar av Lars-Erik Lallerstedt. Bland annat fick hallen nu ett nytt marmorgolv, nya diskar och ny belysning. Dessutom renoverades de ursprungliga målningarna och den konstnärliga utsmyckningen kompletterades med nya målningar av Sune Fogde i hallens sidopartier.

En stor ombyggnad av huvudpostkon-

toret genomfördes 1976–78. Under 1980-talets första hälft gjordes ombyggnader med AOS som arkitekter och 1986 blev en ny hörsal färdig.

Åren 1987–92 gjordes en genomgripande ombyggnad av Centralposthuset efter ritningar av BSK Arkitekter. Då överglasades tre av de fyra gårdarna i kvarteret, en galleria skapades av den större gården medan de två mindre blev personalrestaurang. Samtidigt restaurerades centralhallen och en påbyggnad för cirka 800 kontorsarbetsplatser uppfördes.

REGERINGEN FLYTTAR IN

Vid årsskiftet 2004 flyttade Postens huvudkontor, efter 100 år vid Vasagatan, till en nyuppförd byggnad invid Tomtebodas postterminal i Solna.

Den 8 juli 2004 övertog Statens fastighetsverk posthuset från Postens pensionsstiftelse. Det byggs nu om för regeringskansliet som flyttar in vid årsskiftet 2006–07, medan flera av regeringsbyggnaderna i Södra Klara byggs om och renoveras. Arkitekt för ombyggnaden av Centralposthuset är Ahrbom & Partner.

Naturligtvis har posthuset också figurerat på frimärken. Redan till invigningen 1903 gavs det ut ett märke som pryddes av Centralposthusets exteriör. Frimärket som hade den dåtida höga valören 5 kronor var komponerat av Ferdinand Boberg själv. Till Världspostföreningens hundraårsjubileum 1974 gav Postverket ut två frimärken med motiv från huset – huvudentrén och centralhallen. Posthuset blev byggnadsminnesmärke 1935 och är i dag statligt byggnadsminne. **KV**

Interiörerna putsades och ornerades med tallkotts- och tallbarrsbårder blandade med postemblem, nations-, stads- och landskapsvapen. Dekorationsmålningarna utfördes av målarmästare J. Martin Eklunds verkstad.